

MŪZIKA MAZPILSĒTU LUTERISKAJĀS BAZNĪCĀS VIDZEMĒ 17. GADSIMTA OTRAJĀ PUSĒ¹

Ieva Pauloviča

Atslēgvārdi: skola, dziedāšana, ērģeļspēle, Cēsis, Limbaži, Valmiera

Mūzikas dzīve lielpilsētās visai bieži kļūst par pētnieku uzmanības objektu. 17. un 18. gadsimta vācu kultūrtelpas kontekstā tai padziļinātu uzmanību pievēršušas, piemēram, Līzelote Krīgere rakstā *Die Hamburgische Musikorganisation im 17. Jahrhundert* (Krüger 1981), Zane Gailīte grāmatā *Par Rīgas mūziku un kumēdiņu spēli* (Gailīte 2003) un daudzi citi autori. Bet vai mazpilsētās uzkrātās tradīcijas šai ziņā ir maznozīmīgākas un vai tās vispār atspoguļojas vēsturiskajos pirmavotos? Šis raksts sniedz starpdisciplināru ieskatu mūzikas kultūras attīstībā baznīcās 17. gadsimta otrajā pusē (60.–90. gados), veļtot lielāku uzmanību trim Vidzemes² mazpilsētām³ – Cēsīm (vēsturiskais nosaukums *Wenden*), Valmierai (*Wolmar*) un Limbažiem (*Lemsal*). Izvēli pievērsties tieši šīm pilsētām noteica pētniecībai pieejamie npublicēto pirmavotu krājumi⁴.

Kantora amats Vidzemes baznīcā

Vācvalodīgajās zemēs kantors (*Kantor, Cantor*) bija luteriskās baznīcas mūzikas direktors (*Director cantus*) un arī pedagogs ģimnāzijā, draudzes skolā vai pilsētas jeb t. s. latīņu skolā. Līdz pat 18. gadsimta vidum kantors lielākajās vācu pilsētās ieņēma vienu no visaugstāk cienījamajiem amatiem. Viņš komponēja, strādāja ar kori, vadīja mūzikas atskaņojumu dievkalpojumos, apmācīja bērnus mūzikas praksē un teorijā, kā arī iesaistījās laiīgās mūzikas dzīvē.

Luteriskajās ziemeļvācu zemēs bija noteikts, ka, lai strādātu par kantoru, kandidātam nepieciešama gan universitātes izglītība teoloģijā, gan zināšanas mūzikas teorijā. Piemēram, Libekas Sv. Marijas baznīcas kantors Jākobs Pāgendarms (*Jacob Pagendarm*, 1646–1706) no Herfordas jau pirms stāšanās amatā Lībekā (1679) bija ieguvis izglītību Helmštetes un Vitenbergas universitātēs, kā arī uzkrājis kantora pieredzi Osnabrikā (Snyder 1987: 93). Luteriskajā Vidzemē tik stingras prasības nebija noteiktas, bet zināms, ka vietējā baznīcas pārvaldes institūcija, Vidzemes Virskonsistorija (*das Livländische Oberkonsistoriat*), pārbaudīja kandidāta atbilstību kantora amatam un “saskaņā ar

1 Raksta pamatā ir tā npublicējums vācu valodā Mudītes Smiltenas tulkojumā (Pauloviča 2017).

2 No 1621. līdz 1710. gadam Zviedrijas lielvalsts provincē Vidzemē (*Livland, Lieffland*) ietilpa ne vien mūsdienu Latvijas ziemeļdaļa (tagadējā Vidzeme, ieskaitot Rīgu), bet arī Igaunijas dienviddaļa.

3 Vidzemes latviešu daļā 17. gadsimtā pilsētas tiesības bija apstiprinātas Cēsīm, Valmierai, Limbažiem, Valkai un Koknesei. Straupe bija ceturrtā lielākā Vidzemes pilsēta Hanzas savienības ziedu laikos, taču zviedru-poļu kara gados (1600–1629) tika nopostīta tiktāl, ka turpmāk atbilda ne vairs pilsētas, bet vienīgi apdzīvotas vietas statusam. Plašāk skat. Edgara Plētiņa rakstu *Livonijas mazpilsētas: kas tās bija un kāda bija to ietekme?* (Plētiens 2015).

4 Galvenokārt Latvijas Nacionālā arhīva / Latvijas Valsts vēstures arhīva (LNA/LVVA), Latvijas Universitātes Akadēmiskās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļas (LUAB RRGN), kā arī Zviedrijas Nacionālā arhīva (*Riksarkivet*, RA) krājumi.

karalisko rīkojumu nevienu skolas kalpotāju nevajadzētu iecelt bez Karaliskās Baznīcas konsistorijas ziņas un iepriekšējas pārbaudes" (*"es müße aber kein Schulbedienter Königlicher Verordnung gemäß, ohne des Königlichen Consistorii eccles. Vorwissen und previo examine gesetzt werden"*) (LNA/LVVA, 233-1-482: 13).

Vispilnīgāko dokumentāro priekšstatu par kantora dzīvi un darbu Vidzemē varam gūt, pētot Cēsu Sv. Jāņa baznīcu, kur par mūziku dievkalpojumos atbildīgs bija kantors un/vai pilsētas skolas rektors. Pēdējais pārraudzīja skolēnu disciplīnu un sodīšanu, kā arī to, lai svētdienās audzēkņi skolotāja pavadībā dotos uz baznīcu, kur bija jādzied kantora vadībā. Baznīcā skolēni varēja būt dziesmu atskaņotāji un/vai priekšdziedātāji (*Vorsänger*).

Jau 1582. gadā, izveidojot katolisko Cēsu bīskapiju, tika noteikts, ka Sv. Jāņa baznīcā jāpieņem darbā kantors un viņam jāparedz atlīdzība 200 florīnu apmērā (mācītājam – 300 florīnu) (RA, Livonica II: 643). Pagaidām vēl nav izdevies noskaidrot 16. gadsimta otrajā pusē Cēsīs darbojošos katoļu draudzes kantoru vārdus. Cēsu bīskapijas pārvaldītājā teritorijā iekļāvās arī Valmiera, un iespējams, ka šis pilsētas Sv. Sīmaņa baznīcā darbojies kantors Gronenborgs (*Gronenborg*), kas kalpojis katoļu draudzei un 1619. gadā jau bija miris (Dunsdorfs 1935: 57).

17. gadsimta 20. gados, kad Vidzemi iekļāva Zviedrijas lielvalsts sastāvā, par vienīgo oficiālo konfesiju šajā teritorijā tika pasludināts luterisms. Vēl 17. gadsimta otrajā pusē Vidzemes konsistorija nepārtraukti uzraudzīja, vai laukos nav palikušas neatļautas (t. i., katoļu) kapelas, kurp dodas vietējie zemnieki gan ar saviem ziedojumiem, gan apbedīt piederīgos. Tikai pēc 1661. gada, kad Vidzemē bija norimušas Mazā Ziemeļu kara⁵ vētras un iestājies gandrīz 40 gadus ilgs miera periods, vairākās lauku draudzēs viens pēc otra sāka darboties priekšdziedātāji vai ķesteri⁶. Parasti viņu pienākumos ietilpa baznīcas zvana zvanišana, palīdzība mācītājam dievkalpojumos, tai skaitā Svētā Vakarēdiena laikā, un nepieciešamības gadījumos – draudzes apziņošana. Vajadzēja arī dievkalpojumos dziedāt priekšā draudzei un mācīt dievlūdžējus dziedāt līdzī.

Piemēram, no rakstu avotiem zināms, ka 1669. gada februārī Krimuldā darbojās vācu tautības dziedātājs Georgs Keglers (*Georg Kögler*). Drīz pēc tam, šajā pašā gadā, Vidzemes superintendents Georgs Preiss (*Georg Preuss*, arī *Preussius*, *Preis*⁷) iecēla Kegleru par kantoru Cēsu Sv. Jāņa baznīcā, kur viņš bija otrs augstākstāvošais skolas darbinieks uzreiz pēc rektora. Tas liecina par Keglera atbilstību visām stingrajām prasībām, kādam jābūt labam kantoram.

Oficiālā motivācija atsevišķas kantora vietas izveidošanai Cēsu pilsētas draudzē bija vērsta uz kvalitatīvāku dievkalpojuma muzikālo norisi un skolas zēnu kora labāku sagatavotību kristīgo dziesmu atskaņojumam (RA, Livonica II: 433, vol. 3). Cēsu pilsētas skolas rektors 1666.–1674. gadā bija Georgs Plocijs (*Georg Plocy*), kurš ar pārvaldnieka

5 Vidzemē Mazais Ziemeļu karš jeb Poļu-zviedru-krievu karš noritēja no 1655. gada līdz Kardisas miera līguma parakstīšanai 1661. gadā.

6 Plašāku ieskatu lauku draudžu dziedātāju un ķesteru darbībā sniedz Ievas Paulovičas raksts *Dziedātāji, priekšdziedātāji un ķesteri Vidzemes draudzēs* (Pauloviča 2007).

7 Georgs Preiss (1619–1676) bija Vidzemes superintendents no 1665. līdz 1674. gadam.

Jākoba Reica (*Jacob Reutz*⁸) rekomendāciju un pilsētas rātes apstiprinājumu sāka savu darbu 1666. gada 23. aprīlī. Rektora pienākumus viņš veica līdz pat 1674. gadam, kad tika atlaists no rektora amata (LNA/LVVA, 4038-2-115: 2; RA, Livonica II: 433, vol. 3).

Par kantoru Georgu Kegleru ir samērā trūcīgas ziņas. Kā jau minēts, pirms ierašanās Cēsīs viņš kādu laiku bija Krimuldas draudzes dziedātājs (vismaz līdz 1669. gada vasarai). Cēsīs Keglers dzīvoja kopā ar ģimeni, kurā auga meita un vismaz divi nepilngadīgi dēli (trešais dēls jau iepriekš bija apglabāts Krimuldā) (LNA/LVVA, 235-3-121: 85; 235-3-122: 150). Kādā 1671. gada dienā visa Keglera iedzīve cieta pilsētas ugunsgrēkā, pēc tam ģimene dzīvoja rātskunga un kambarkunga Dāvida Oldenburga namā (*“Kögler abgebrandt das Er in kein eigen sondern in des Kümmerhern David Oldenburgs Hause gewohnen”*). Kantora Keglera uzdevums Cēsu pilsētas skolā bija mācīt rēķināt, rakstīt, lasīt un bijāt Dievu, kā arī baznīcā kopā ar audzēkņiem atskaņot korāļus (*“der Jugend in rechnen, schreiben, lesen und in der Pietät zu unterrichten, auch die Kirche mit dem Choral gesänge etc. zu bedienen [...] vociret ward”*). Mācītājs Tobiass Kerstenss (*Tobias Kärstens* vai *Cärstens*, arī *Karstens*, *Carstens*⁹) ar kantora Keglera darbu bija pilnībā apmierināts un raksturoja viņu kā krietnu vīru, godinot par mesjē. Mācītājam bija svarīgi, ka Keglers bija ne tikai labs vokālists, bet arī zinošs instrumentālists (*“mir gesorget das M[onsieur] Kögler nicht allein ein guter Musicus vocalis sondern auch ex parte instrumentalis were”*) (RA, Livonica II: 433, vol. 49). Ap 1672.–1673. gadu Keglera amata vietas pēctecis bija Kristiāns Frīze (*Christian Friese*), Rīgas Sv. Pētera draudzes ērģelnieka Frīdriha Frīzes (*Friedrich Friese*¹⁰) dēls (RA, Livonica II: 433, vol. 49), par kuru diemžēl nav plašāku ziņu.

Nedz Georgam Kegleram, nedz Kristiānam Frīzem Cēsīs neklājās viegli, jo abi bija iesaistīti vietēja rakstura strīdos starp mācītāju Tobiasu Kerstensu, pilsētas skolas rektoru Georgu Plociju, pilsētas pārvaldnieku Jākobu Reicu un vairākiem pilsētas amatvīriem. Konflikts saasinājās 1668. gada nogalē, pēc Ziemassvētkiem, kad kādā sestdienas vakara dievkalpojumā (vesperē) rektors Plocijs bija izvēlējis¹¹, pēc mācītāja Kerstensa uzskatiem, Sv. Vakarēdiena rituālam neatbilstošu dziesmu – himnu *Dieus, mēs Tevi slavējam (Te Deum laudamus)*. Šis dievkalpojuma daļas laikā būtu pienācies atskaņot dziedājumu *Dieva jērs (Agnus Dei)*. Starpgadījuma iemesls bija ļoti cilvēcisks: Plocijam bija piedzimis dēls, par kuru rektors gribēja pateikties Dievam. Turklāt mācītājam Kerstensam bija arī citi, laika gaitā sakrājušies iebildumi pret rektoru. Piemēram, Vasarsvētkos dziesmas *Nāc, Svētais Gars (Veni, Sancte Spiritus)* vietā Plocijs dziedājis himnu *Augsti slavē Kungu, mana dvēsele (Lobe meiner Seel den Herren)*. Citreiz,

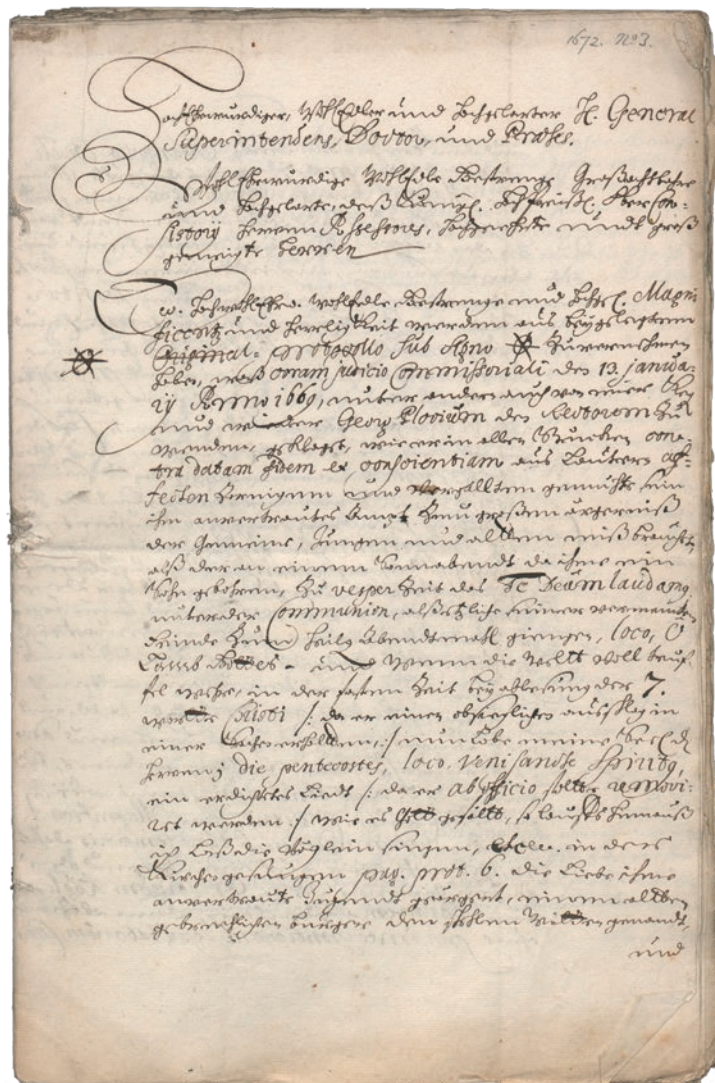
8 Jākobs Reics (1634–1675) bija Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšernas dzimtas īpašumu pārvaldnieks Cēsīs (Hupel 1782: 146). Uksenšerna (pilnā vārdā *Axel Gustaffson Oxenstierna*, 1583–1654) bija Zviedrijas grāfs un valsts kanclers, kuram karalis Gustavs II Ādolfs (*Gustav II Adolf*) piešķīra vairākus Vidzemes īpašumus – Valmieras, Cēsu, Burtnieku, Trikātas, Mujānu, Ēveles, Ropažu u. c. muižas, kā arī Valmieras un Cēsu pilsētu.

9 Tobiass Kerstenss (miris 1677 Cēsīs) no 1664. līdz 1677. gadam bija Cēsu Sv. Jāņa draudzes mācītājs.

10 Frīdrihs Frīze darbojās Rīgā no 1646. līdz 1671. gadam, vispirms kā ērģelnieks Sv. Jura hospitālī, pēc tam – Sv. Jāņa baznīcā, visbeidzot – Sv. Pētera baznīcā. Viņam bija vēl divi dēli – Johans Frīze (*Johann Friese*), kas bija gan notārs, gan arī ērģelnieks Doma baznīcā, un Niklass Frīze (*Niclas Friese*), kas bija iecienīts zvanu spēles meistars Sv. Pētera baznīcā (Gailīte 2003: 113, 186, 220, 331).

11 Katram dievkalpojumam bija jāizraugās noteiktas dziesmas atbilstoši Baznīcas kalendāram un dienas kārtībai, un parasti šo atlasi veica kantors, dziedātājs vai ķesteris.

kad Plociju gatavojušies atlaist no amata, viņš atskaņojis pat paša sacerētu dziesmu *Kā Dievam tik, tā notiek, es ļauju putniņiem dziedāt*, u. tml. (RA, Livonica II: 433, vol. 3). Tāpēc vesperes situācija bija pietiekams iegants iesniegt sūdzību Virskonsistorijā. Asās diskusijas starp mācītāju Kerstensu un rektoru Plociju pārvērtās nopietnā konfliktā, kas ilga vismaz septiņus gadus (no 1669 līdz 1675) un tika risināts Virskonsistorijas tiesā (skat. 1. attēlu – tiesas protokola izraksta fragmentu).

1. attēls. Fragments no tiesas materiāliem: "Mācītājs Tobiašs Kerstenss pret [rektoru] Georgu Plociju" (RA, Livonica II: 433, vol. 3)

Šeit nepieciešama neliela vēsturiska atkāpe. Ap 1669. gadu Cēsu Sv. Jāņa draudzē aktualizējās nepieciešamība pieņemt darbā vēl vienu baznīcas kalpotāju – kantoru. Tāpēc Jākobs Reics, zviedru valstsvīra Uksenšernas dzimtas īpašumu pārvaldnieks un

liels Vidzemes Virskonsistorijas pretinieks, šajā amatā gribēja iecelt rektoru Georgu Plociju. Taču, izmantojot Reica prombūtni darījumu lietās Zviedrijā, superintendents Georgs Preiss iecēla amatā priekšdziedātāju Georgu Kegleru no Krimuldas draudzes. Atgriezies no komandējuma, pārvaldnieks Reics apšaubīja faktu, ka kantors Keglers ir pieņemts darbā pēc visiem noteikumiem (*“ordentlich”*) (RA, Livonica II: 433, vol. 49). Reics nebija apmierināts arī ar Cēsu draudzes mācītāja Kerstensa darbu, tālab viņu starpā radās nesaskaņas, kas tika risinātas tiesā (Isberg 1968: 176–177).

Visbeidzot, 1672. gadā pārvaldnieks Reics atlaida, viņaprāt, nelikumīgi darbā pieņemto Kegleru, nosaucot viņu par “kaktu skolmeistaru” (*“der Winckel Schulmeister”*)¹². Kantora amatā stājās Kristiāns Frīze, kuru iepazīstināja ar īpašu instrukciju *Tenoris instructionis*¹³ un kuram noteica, ka jā māca bērniem rakstīt un rēķināt, kā arī to, ka baznīcā dziesmas būtu jādzied gan vienbalsīgi, gan daudzbalsīgi (*“in der Kirchen Choral et figural singen”*¹⁴) (RA, Livonica II: 433, vol. 1, 49). Ap 1675. gadu ieilgušais tiesas process beidzās – pēdējie zināmie tiesas dokumenti datēti ar šo gadu, turklāt tā sākumā nomira pārvaldnieks Jākobs Reics (RA, Livonica II: 433, vol. 4). Pēc tam vismaz no 1685. gada līdz pat savai nāvei (1701) kantors bija Johans Derre (*Johann Dörre*) (LNA/LVVA, 4038-2-115: 46).

Taču strīdi par mācību procesu un arī par mūzikas atskaņojuma kvalitāti Cēsu draudzē turpinājās, tikai jau ar citu personu iesaisti. Piemēram, 1680. gadā, kad Virskonsistorijas komisija vizitēja Cēsu Sv. Jāņa baznīcu, draudzes pārstāvji atzina, ka skolā esot pārāk daudz bērnu, lai baznīcas kalpotāji paspētu visus apmācīt; vienlaikus viņi daļēji kritizēja skolas rektora un diakona Teofila Bruno (*Theophilus Bruno*)¹⁵, kā arī kantora¹⁶ darbu. Piemēram, draudze esot apmierināta ar diakona Bruno sagatavotajiem sprediķiem un lūgšanu stundām baznīcā, taču skolā viņš mācot tikai 7–8 zēnus, kamēr pārējie audzēkņi esot atstāti novārtā (*“Er hielte aber eine Schule, worin 7 oder 8 Knaben weren, allein, und dadurch würden ihre Kinder versäümet”*). Saņemot šo pārmetumu, Bruno taisnojās, ka kopš apstiprināšanas diakona un skolas rektora amatā viņš čakli mācījis bērniem dziedāt un teikt lūgšanas, licis viņiem katru dienu lasīt pa nodaļai no Bībeles (*“sowol in der Kirche, als in der Schule was ihme Oblage, fleißig getrieben, sie mit singen und beten unterrichtet, auch aus der Bibel alle Tage, ein Capittel lessen lassen, und ihme solches expliciret, wie ihm die Jugend hievon selber zeugniß geben würde”*). Taču, redzot, ka lielie zēni nevar satikt ar mazākajiem un tādējādi rodas zināmas nekārtības, viņš miera labad sācis vecākajiem audzēkņiem mācīt latīņu valodu savās mājās. Vēl Bruno žēlojās, ka viņam esot grūti veikt abus godpilnos pienākumus, jo vairāk tāpēc, ka jā māca veselas trīs klases, kamēr kantors strādājis tikai ar vienu klasi (*“Nach dem aber in der Schulen einige Unordnung endstanden und die Großen Knaben mit den kleinen Kindern sich nicht allerdings*

12 Zināms, ka atlaistais kantors Georgs Keglers pēc tam darbojās Daugavgrīvas draudzes skolā no 1676. gada līdz vismaz 1683. gadam (LNA/LVVA, 4038-2-732: 16, 34, 57).

13 Instrukcijas *Tenoris instructionis* saturs pagaidām nav zināms, jo vēl nav atrasts oriģināldokuments.

14 Ar jēdzienu *musica choralis* 17. gadsimtā tika apzīmēta vienkāršāka (ritmiski vienmērīga, vienbalsīga) dziedāšana, kas pa spēkam visai draudzei, savukārt ar *musica figuralis* – intonatīvi un ritmiski sarežģītāka daudzbalsība, ko var atskaņot speciāli apmācīti dziedātāji (Herl 2008: 43-44).

15 Teofilis Bruno bija Cēsu Sv. Jāņa draudzes diakons un rektors (1680), kā arī mācītājs Āraišos (1681).

16 Nav izdevies noskaidrot, vai tolaik kantors bija Frīze vai Derre.

vertragen können, so hate er deswegen Ordnung halber, seinen Knaben, so er in Lateinischer Sprache informiren müste, einzig und allein in seinem Hause informiret, wovon er rechenschaft geben wolte, von den anderen aber müste der Cantor rechenschaft geben, klagete daß ihm beide Ampter zu verwalten schwer fiele, zumahlen er 3 Classes zu informiren hette, darunter wo er mit der einen Classe zu thun hatte, die andere und dritte wieder versaumet würde"). Tāpēc rektors Bruno lūdza Virskonsistoriju palīdzēt ieviest kārtību un veikt pasākumus, lai novērstu radušos situāciju. Savukārt kantors savai aizstāvībai norādīja, ka skolas nekārtībās esot vainojami paši Cēsu pilsoņi, jo daudzi no viņiem neregulāri sūtot savus bērnus skolā, daļa audzēkņu esot tik truli, ka viņiem neesot dabas dotas spējas mācīties ("*solche stumpfe ingenia hetten, das sie von natur nicht so geschicket das sie etwas lernen könnten*"), citi bērni vēl neesot tādā vecumā, lai uztvertu mācību vielu, un vēl esot tādi, ko vecāki atsūta uz dažām dienām skolā, lai pēc tam trīs nedēļas atkal turētu mājās. Tāpēc kantors neļūtoties vainīgs (RA, Livonica II: 442, vol. 6). Diemžēl papilddokumentu trūkums liedz noskaidrot, vai un kā problēmas šajā draudzē tika atrisinātas.

Lielā Ziemeļu kara¹⁷ sākumā Cēsu Sv. Jāņa baznīcā kalpoja mācītājs Johans de la Mīle (*Johann de la Myhle* vai *Mühlen*¹⁸), kuram arī bija savas prasības mūzikas atskaņojuma kvalitātes jomā. Jāatgādina, ka kopš 1690. gada Vidzemes draudzēs bija jāievēro jaunieviestais Zviedrijas baznīcas likums¹⁹. Cēsu pilsētas rāte jau bija nolēmusi, ka draudzei atsevišķs rektora amats nav vajadzīgs, jo kara apstākļos esot grūti to uzturēt un skolā esot maz mācīties gribošu jauniešu (LNA/LVVA, 233-1-482: 3). Vācijā bija pieņemts, ka tajās pilsētu skolās, kur rektors ir vienīgais skolotājs, viņš māca bērniem visus priekšmetus, ieskaitot mūziku, un vada dziedāšanu dievkalpojuma laikā. Tikai, ja skola bija pietiekami liela, tad pieņēma darbā otru skolotāju – kantoru (Herl 2008: 43).

Mācītājs de la Mīle uzskatīja, ka kārtīgam vācu draudzes dziedātājam jeb kantoram jāpārziņa pozitīvs un jāprot noturēt balsi ("*Wihr hätten aber einen nötig, welcher wegen deß Positivs Instrumentalem et vocalem zu tage legen könnte*"). Tāpēc de la Mīle lūdza valsts pārvaldnieku Mikaelu fon Štrokirhu (*Mikael von Strokirch*²⁰) šajā amatā nozīmēt prātīgu, lietpratīgu un pieklājīgu baznīcas kalpotāju, "gudru brāli" ("*zum Cantor dienst aber bitte ein nüchternes, verständiges und höfliches Subjectum, einen weisen Bruder*") (LUAB RRGN, Ms. 1140, 8: 140, 26). Tādējādi 1706. gadā Cēsu Sv. Jāņa draudzē par kantoru un vienlaikus rektoru tika pieņemts Tērbatas Universitātes students Joahims Nemcovs

17 Lielais Ziemeļu karš risinājās laikā no 1700. gada 11. februāra līdz 1721. gada 10. septembrim, kad tika noslēgts Ništates miera līgums.

18 Johans de la Mīle (miris 1707) bija mācītājs Dikļos (1684–1692) un Cēsīs (1702–1707).

19 Likuma oriģinālnosaukums zviedru valodā: *Kyrkio-lag och ordning, som then Stormächtigste Konung och Herre, Herr Carl then Eloffte, Sweriges, Göthes och Wändes konung & c. år 1686 hafver lätit författa, och år 1687 af trycket utgå och publicera Jemte ther til hörige stadgar*. Stockholm: Tryckt af Johan Georg Eberdt, 1687. Šajā pašā gadā (1687) Rīgā izdeva likuma tulkojumu vācu valodā – *Kirchen-Gesetz und Ordnung so der Groß-Mächtigeste König und Herr, Herr Carl der Eilffte, der Schweden, Gothen und Wenden König etc. im Jahr 1686 hat verfassung und im Jahr 1687 im Druck ausgeben und publiciren lassen* (turpmāk tekstā – KO 1686). Vidzemes muižniecības landtāgs Tērbatā Zviedrijas baznīcas likumu akceptēja tikai pēc trim gadiem, 1690. gadā (Montgomery 2002: 228; Adamovičs 1963: 2). Plašāk par to skat. Ievas Paulovičas rakstā *Zviedrijas baznīcas likums un mūzika Vidzemē 17.–18. gadsimta mijā* (Pauloviča 2016).

20 Mikaelis fon Štrokirhs (1649–1723) no 1690. līdz 1710. gadam bija Zviedrijas karaļa iecelts valsts pārvaldnieks Vidzemes ekonomikas jomā (*Ekonomiståthållare*).

no Rīgas²¹ (LNA/LVVA, 233-1-482: 3). Diemžēl trūkst dokumentu, kas sniegtu plašākas liecības par kantora Nemcova darbību Cēsu draudzē.

Tātad kantoram, līdzīgi kā skolas rektoram vai vienkārši skolmeistaram, bija jāprot arī spēlēt ērģeles, ja tas bija nepieciešams darbā; šāda prakse pastāvēja arī citviet Eiropā. Izglītības dēļ kantora sociālais statuss un atalgojums bija nedaudz augstāks nekā vienkāršam ērģelniekam (Herl 2008: 43). Cēsu pilsētas skolas rektors saņēma algā 80 dālderus gadā, baznīcas kantors – 60 dālderus (1685) un ērģelnieks – 20 dālderus (1663, 1672 – 30 dālderus) (LNA/LVVA, 233-4-29: 83; RA, Livonica II: 713, vol. Wenden; Dunsdorfs 1935: 55).

Mācītājs de la Mīle, centīgi pildot amata pienākumus, rakstīja arī vairākas sūdzību vēstules par dažādu noteikumu pārkāpšanu draudzes novada teritorijā. Arī pašiem dievlūdzejīem bija grūti samierināties ar mācītāja raksturu. De la Mīle esot licis viņiem dziedāt kristīgas dziesmas piecas vai sešas reizes, pirms viņš ierodas baznīcā (“*das Er den Glauben 5 à 6 mahl singen laße, ehe Er zur Kirchen kommit*”) (LNA/LVVA, 233-1-482: 16). Acīmredzot mācītājs rīkojās saskaņā ar Zviedrijas baznīcas likuma 13. paragrāfu, kur noteikts, ka draudzei ir ne tikai jāapmeklē dievkalpojumi un svētbrīži, bet Dievs jāslavē arī ar dziesmām un mūzikas spēli²² (KO 1686: cap. XIII § 1).

Iepriekšminētās konfliktsituācijas Cēsu Sv. Jāņa draudzē liecina, ka pamatproblēma nebija tikai neatbilstošu dziesmu atskaņojums dievkalpojumu laikā. Iepazīstot Cēsu pilsētas vispārējo sociālo fonu, jāsecina, ka tās pilsoņi bija sadalījušies divās savstarpēji konfliktējošās frontēs – rāte, baznīca un Virskonsistorija pret Aksela Uksenšernas Cēsu īpašuma pārvaldi. Mācītāja Kerstensa pusē bija pilsētas rātskungi un birģermeistari, kā arī citu draudžu mācītāji, bet kantora Plocija pusē – zviedru pārvaldes pārstāvji, piemēram, pārvaldnieks Reics ar kantoru Frīzi u. c. Interesanti, ka šādos konfliktos baznīcas dziesmu izvēle kā līdzeklis otras puses apsūdzēšanā tika izmantota arī citās draudzēs. Piemēram, ap 1671. gadu Umurgas baznīcā himnu *Te Deum laudamus* dziedāja muižnieks Pauls fon Helmersens (*Paul von Helmersen*²³), un par šo “pārkāpumu” Virskonsistorijai ziņoja viņa pretinieks Oto fon Mengdens (*Otto von Mengden*²⁴). Iemesls tam bija cīņa par tiesībām uz labākām vietām baznīcas solos (RA, Livonica II: 432, vol. 9).

Neraugoties uz mazpilsētas statusu un nesaskaņām starp rāti un pilsētas īpašnieku pārstāvjiem, mūzikai Cēsu baznīcā bija atvēlēta nozīmīga loma. Tika kopta gan vienbalsīgas, gan daudz balsīgas dziedāšanas prakse, un šai ziņā Cēsis bija līdzvērtīgas pārējām pilsētām Baltijas jūras reģionā, kā arī citviet Eiropā.

21 Joahims Nemcovs studējis Rīgas licejā (imatrikulēts 1684. gada 4. janvārī), pēc tam – Greifsvāldes Universitātē (1697), saņēmis Rīgas rātes stipendiju (1698) un studijas turpinājis Tērbatas Universitātē (1703). Ar Cēsu rātes lēmumu viņš pieņēmis darbā par kantoru un skolmeistaru Cēsu pilsētas (latīņu) skolā (1706).

22 “*Åhörarena skola och sin Godstienst troligen och und Andächtighet förrätta samt uti Böner, Lofsånger, Guds Ordz hörande och Sacramenternas bruk wisa ödmukhet och botfärdighet ické allenast med hierta och mun utan och med sielfwe äthäfworne til then store Gudens tienst. [...] Ulti Församlingarna skal man ochså lofwä Gud med Sång, Spel och Music.*”

23 Umurgas draudzes Tiegažu muižas īpašnieks Pauls fon Helmersens bija Rīgas apriņķa Zemes tiesas piesēdētājs (*Assessor*) 1671. gadā.

24 Valsts padomnieks Oto fon Mengdens (*Otto von Mengden*, 1596–1681) bija Umurgas draudzes Roperbeķu un Katvaru muižu pārvaldnieks.

Kā jau iepriekš minēts, 1619. gadā kantora amata vieta tika iekārtota arī Valmierā (Dunsdorfs 1935: 57), taču sīkāku informāciju par to pagaidām nav izdevies uziet. Pārējās Vidzemes draudzēs darbojās dziedātāji, priekšdziedātāji vai ķesteri, kuru pamatpienākumos bija dievkalpojumu laikā dziedāt draudzei priekšā un mācīt skolā bērniem baznīcas dziesmas, lūgšanas un lasītprasmi. 1680. gadā Raunas draudzē kopā ar ķesteri tika algots arī vācu kantors ("*ein deutscher Cantor*"), kurš atlīdzību par darbu saņēma no pils (LNA/LVVA, 234-1-10: 85). Rauna bija viena no retajām mazajām Vidzemes lauku draudzēm, kur jau no 17. gadsimta 30. gadiem viens otram līdzās pastāvēja gan ķesteri, gan skolmeistara amati, kamēr citās lauku draudzēs ieviesa labi ja vienu no tiem, turklāt lielākoties tikai 17. gadsimta 80.–90. gados. Iespējams, ka Raunas pārākums bija saistīts ar tās agrāko augsto administratīvi politisko statusu – tajā atradās viena no pilīm, kur viduslaikos bieži uzturējās Rīgas arhibīskaps (Plētiens 2014: 47).

Skolu audzēkņu dziedājumi skolā un baznīcā

Limbažu Sv. Jāņa baznīcā muzikālo toni noteica rektors, skolmeistars un dziedātājs vienā personā (kantora nosaukums šeit nebija ieviests). Iespējams, ka līdzīgi bija arī pārējās toreizējās Vidzemes mazpilsētās – Koknesē, Valkā un Valmierā. Avoti liecina, ka arī šeit skolmeistara un draudzes dziedātāja amati bija apvienoti, turklāt vācu un latviešu draudzei bija katrai savs skolmeistars. Kurzemes hercogistes pilsētā Liepājā jau 1638. gadā tika pieņemts lēmums, ka labākai mācību kvalitātei vietējā latīņu skolā nepieciešami trīs darbinieki: rektors, kantors un vēl viens skolotājs. Tāpēc Liepājā bija divas pilsētas skolas – viena bija latīņu skola, kuras programma paredzēja apmācību eksaktajās zinātnēs un septiņās t. s. brīvajās mākslās (tātad arī mūzikas teorijā un daudzbalssīgā dziedāšanā), kamēr parastajā baznīcas skolā bērni apguva lasīšanu, rēķinus, katehismu un dažas vienbalssīgas baznīcas dziesmas (Gailīte 2012: 12–14).

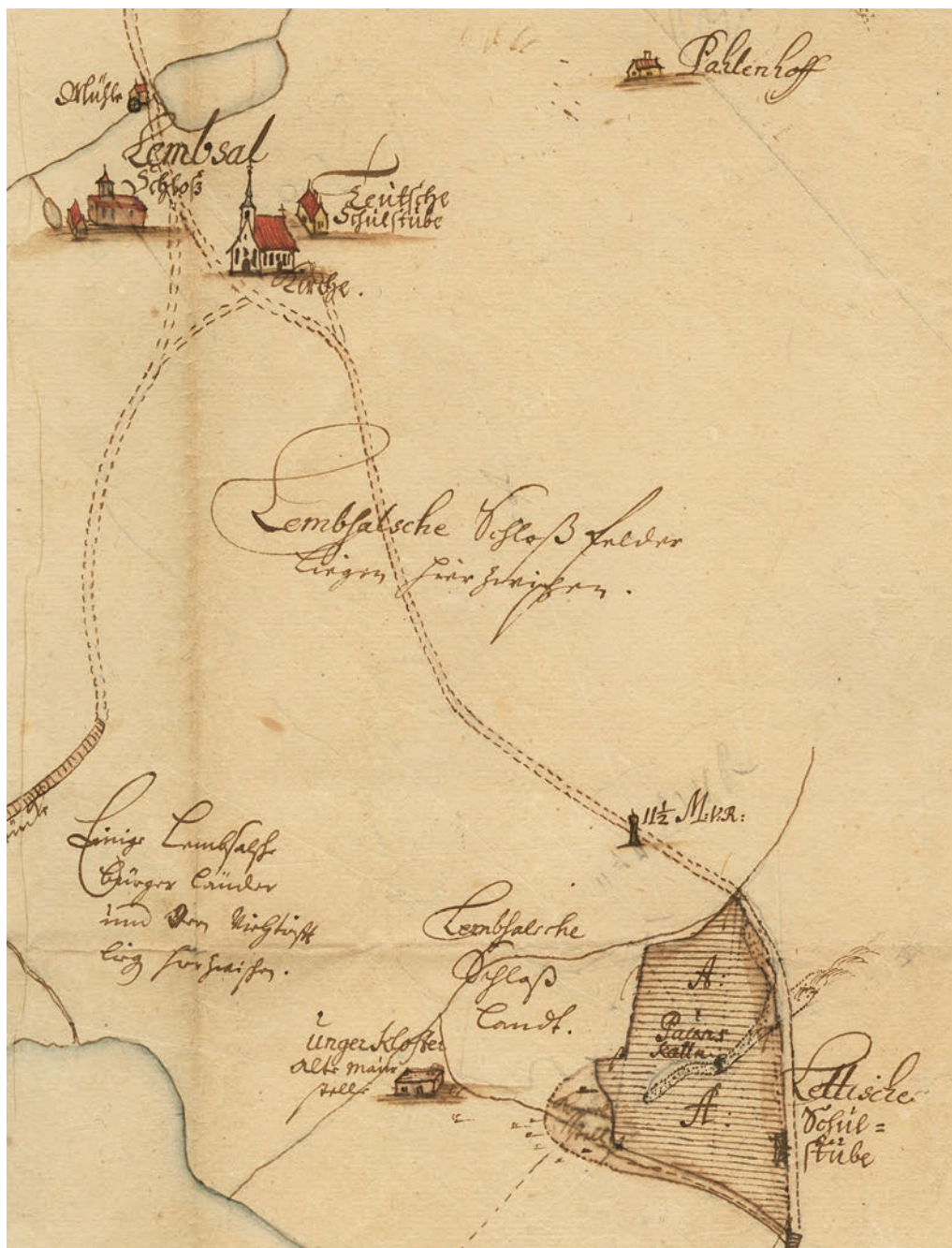
Limbažu pilsētas skolā, kas atradās kādā ēkā blakus baznīcai (skat. 2. attēlu), mācības notika vācu tautības rektora vadībā. Šeit mācījās pilsoņu un amatnieku bērni²⁵. Skola bija neliela, un rektors šeit bija vienīgais darbinieks, kas pasniedza visus priekšmetus. Limbažu pilsētas bērni apguva lasīšanas, rakstīšanas, rēķināšanas prasmes, baznīcas dziesmas²⁶ un arī pamatzināšanas latīņu valodā ("*die fundamenta latinitatis*") (LNA/LVVA, 1392-1-653: 406). Šādas latīņu skolas bija arī pārējās Vidzemes mazpilsētās²⁷ un ierasta prakse citviet vācvalodīgajās zemēs Eiropā (Herl 2008: 43).

25 Līdz 1693. gadam pilsētas skolā mācījās arī latviešu bērni. Tā kā skolas rektors nevēlējās ar viņiem strādāt, 1693. gadā tika dibināta latviešu skola, piesaistot darbā t. s. nevācu skolmeistaru (LNA/LVVA, 1392-1-653: 428, 449, 459).

26 Katehisma dalījuma sešās daļās atbilda sešas pamatdziesmas – galvenās luteriskās baznīcas himnas, ko dziedāja regulāri, kad baznīcā, skolā un mājās mācīja katehismu: *Dies sind die heiligen zehn Gebot; Wir glauben all in einen Gott; Vater unser im Himmelreich; Christ unser Herr zum Jordan kam; Aus tiefer Not schrei ich zu dir; Jesus Christus, unser Heiland, der von uns den Gottszorn wandt*. Skolās šo dziesmu apguve bija obligāta (Leaver 2007: 111–112).

27 Pagaidām vēl nav izdevies atrast dokumentāru apstiprinājumu latīņu skolas pastāvēšanai Koknesē un Valkā, kaut te darbojās vācu tautības skolmeistari.

2. attēls. Limbažu latviešu skolmeistaram piešķirtās zemes plāna fragments (1694). Zīmējis zviedru mērnies Eberhards Tolks (Eberhard Tolck, miris 1725). Attēlā redzams, ka pilsētas latīņu jeb vācu skola (Teutsche Schulstube) atradās pie baznīcas, bet 1693. gadā izveidotā latviešu skola (Lettische Schulstube) – uz dienvidiem no baznīcas, ceļa labajā pusē (LNA/LVVA, 1392-1-653: 466–467)

Limbažu pilsētas skolā mācību diena sākās ar rīta lūgšanu (*Morgen-Segen*), parasto skolas lūgšanu no Vēdemeiera krājuma²⁸ (“*dem gewöhnlichen Schulgebehte aus Wedemeiers Kinder Examine*”), tad sekoja kāda rīta dziesma vai cita piemērota dziesma un Sv. Tēvreize (“*ferner mit einem Morgen- oder anderen Liede pro ratione temporis und dem heiligen Vater Unser*”). Arī pusdienlaikā mācības atsākās ar dziesmu, savukārt noslēdzās ar skolas dziesmu – lūgšanu *Dod mums mieru žēlīgi* (*Verleihe uns Frieden gnädiglich*²⁹), kas bija viens no populārākajiem luteriskās baznīcas dziedājumiem un īsuma dēļ biežāk izmantots tieši lauku baznīcās (Herl 2008: 60–62). Sestdienas vakaros un svētdienās skolā bērniem bija obligāti jāiet uz baznīcu, kur katru svētdienu pāris audzēkņu pirms sprediķa deklamēja kādu fragmentu no Mārtiņa Lutera *Mazā katehisma* (“*so muß auch die liebe Jugend des Sonnabends zur Vesper, und des Sonntags zur Kirchen, so wohl zu der Teutschen als Unteutschen versammlung fleißig gehalten werden, dabey auch nöhtig sein wird, daß alle Sontage ein paar Knaben ein Stück auf dem Kleinen Catechismo vor, der Vesper Predigt recitiren*”) (LNA/LVVA, 1392-1-653: 403, 405).

Līdzīgs mācību dienas plāns bija arī citviet Baltijas jūras reģiona mazpilsētās. Piemēram, Pomerānijā Golnovas³⁰ pilsētas skolā dienu parasti iesāka ar Vasarsvētku sekvenci *Veni Sancte Spiritus*, bet mācības noslēdzās ar Mārtiņa Lutera dziesmu *Herr Gott, dich loben wir* (*Dievs, mēs Tevi slavējam*), un skolēni katru svētdienu dziedāja dievkalpojumos (Włodarczyk 2000: 156).

To, ka skolas audzēkņiem jāpiedalās ar dziedājumiem arī svētdienas dievkalpojumos, noteica jau 16. gadsimta luteriskās baznīcas agendas vismaz Pomerānijā, Mēklenburgā, Šlēsvigā-Holšteinā un Brēmenē. Audzēkņu vokālās grupas bija divējādas – vienbalsīgas (*choralis*) un daudzbalsīgas (*figuralis*). Lielākajās pilsētās daudzbalsīgie dziedājumi parasti skanēja galvenajā baznīcā (Moberg 1958: 74). Libekas pilsētas skolas audzēkņi svētdienās dziedāja vienbalsīgi, bet svētku dienās izpildīja daudzbalsīgu mūziku (Snyder 1987: 94). Arī Cēsu pilsētas skolas nolikumā (*Schul Leges*), kas izsludināts 1638. gada 31. oktobrī, minēts, ka skolēniem jādzied mācību procesā un svētdienās dievkalpojumu laikā baznīcā (RA, Livonica II: 433, vol. 49). Taču šeit nav norādīts, kāda mūzika jāatskaņo – vienbalsīga vai daudzbalsīga.

Vai skolēni dziedāja daudzbalsīgi svētdienas dievkalpojumos arī Limbažu baznīcā? Uz šo jautājumu pagaidām nevar viennozīmīgi atbildēt. Zināms, ka vietējās skolas rektors Johans Šēpers (*Johann Schöper*, arī *Schöpffer*³¹) svētdienas dievkalpojumos dziedājis dziesmas (“*Sonntäglich in der Kirchen die Lieder an zu stimmen*”) (LNA/LVVA, 235-3-148: 9). Šis fakts varētu liecināt par vienkāršu vienbalsīgu dziedāšanu. Nav arī

28 Runa ir par Rīgas Sv. Jēkaba draudzes skolas vadītāja (*Schulhalter*) Frīdriha Vēdemeiera (*Friedrich Wedemejer/ Weidemeyer*, miris 1653) izdoto skolas mācību grāmatu *Kinder Examen* (nav zināms pirmizdevuma gads, bet grāmata tika pārpublicēta 1695 Rīgā) (Recke, Napierky 1832: 477–478).

29 Mārtiņa Lutera komponētās lūgšanas *Verleihe uns Frieden gnädiglich* pamatā ir viduslaiku antifonais dziedājums *Da pacem Domine*.

30 Golnova (*Gollnow*), tagad Goleņova (*Goleniów*) – pilsēta Polijas ziemeļrietumu daļā, tuvu Ščecīnai.

31 Johans Šēpers (dzimis ap 1647/1650 Prūsijā) no 1681. līdz 1703. gadam bija Limbažu pilsētas skolas rektors. Viņa dzīvesbiedre Ģertrūde fon Mellere (*Gertrud von Möller*) dzimusi Limbažos, abu ģimenē auga vismaz četri dēli un divas meitas.

zināms, vai pati draudze piedalījās baznīcas dziesmu atskaņojumā kopā ar skolas audzēkņiem. Drīzāk tas nenotika, jo daudzi pirmavoti atspoguļo ziņas un sūdzības, ka vairākās Vidzemes draudzēs (arī laukos) dievlūdžēji nav spējuši dziedāt līdzī un dziesmas bieži izpildījis kāds zinošāks vīrs, kas pieņemts darbā par ķesteri, dziedātāju vai priekšdziedātāju. Ne tikai Vidzemē, bet arī citās vācvalodīgajās zemēs 17. gadsimtā kopīga draudzes dziedāšanas tradīcija vēl nebija īsti ieviesusies, un priekšroka tika dota skolas audzēkņu sniegunam. Tomēr gadsimta noslēgumā līdz ar baznīcas dziesmu straujāku apguvi situācija sāka mainīties (Herl 2008: 104, 106; Moberg 1932: 412).

Vidzemes mazpilsētu latīņu skolās nemācīja mūziku kā atsevišķu mācību priekšmetu. Taču dievkalpojuma vajadzībām audzēkņi apguva baznīcas dziesmu pamatrepertuāru. To apliecina iepriekšminētie Limbažu un Cēsu skolu nolikumi. Šāda pieeja saskanēja ar luteriskās baznīcas pamatprasībām – apmācīt bērnus un jauniešus, kā arī iesaistīt draudzi dziedāšanā (Luther [1524] 1965: 315–316; Moberg 1932: 410). Jāsecina, ka katrā pilsētas skolā gan Vidzemē, gan arī citviet Baltijas jūras reģionā bija savi noteikumi, kas izrietēja no vietējās baznīcas tradīcijām un kuru saknes ir meklējamas luteriskajās agendās jeb dievkalpojuma norišu secības aprakstos.

Ērģeles un ērģelnieki Vidzemes mazpilsētās

17. gadsimtā tikai trīs Vidzemes baznīcas ārpus Rīgas varēja lepoties ar mūzikas instrumentu – nelielām pārnēsājamām ērģelēm jeb pozitīviem. Šāds instruments bija uzstādīts Cēsīs, Valmierā un Rūjienā³².

Pirmās drošās dokumentālās ziņas par ērģelēm Cēsu Sv. Jāņa baznīcā datētas ar 1574. gadu, kad pilsētas rāte vietējam ērģelniekam Pēteram Rēdliham (*Petrus Redlich*) par uzticīgu kalpošanu piešķīra zemes gabalu, kā arī nelielu mājiņu (LUAB RRGN, Ms. 1140: 19, 2b; NKMP PDC, *Cēsu Sv. Jāņa baznīca*). 1699. gadā ar baznīcas priekšnieka Franča Šulca (*Frantz Schultz*) finansiālu atbalstu 100 Alberta dālderu apmērā šeit izgatavoja jaunas pārnēsājamās ērģeles ar astoņām balsīm ("*ein Positiv von 8 Stimmen*"), ko nākamajā gadā draudošo kara apstākļu dēļ aizveda uz Rīgu. Instrumenta turpmākais liktenis nav zināms (LNA/LVVA, 234-1-35: 6; 6999-12-18: 50–52). Savukārt Valmieras Sv. Sīmaņa baznīcas pozitīvs iegādāts pirms 1679. gada (LNA/LVVA, 238-1-2592: 9).

Valmieras baznīcā mūzikas dzīvi, visticamāk, organizēja ērģelnieks, jo pagaidām nav apstiprinošu faktu par kantoru un pilsētas skolas rektora darbībām šajā draudzē 17. gadsimta otrajā pusē. 1685. gada 23. februārī apstiprinātajos Valmieras baznīcas kārtības noteikumos norādīts, ka dievkalpojumu laikā baznīcēni nedrīkstot atrasties ērģeļu luktā (t. i., balkonā), jo citu cilvēku klātbūtne traucē ērģelnieka darbu ("*Weile in der Kirchen für Manns und Frauen Personen raum genug so wirdt hiemit verordnet, das niemand der nicht eben auff den Chor gehört, absonderl. keines Frauen Zimmer dahin auff*

32 18. gadsimta 60.–70. gados sastādītie draudžu vizitāciju protokoli liecina, ka šī gadsimta otrajā pusē nelielas ērģeles (domājams, pārnēsājamās pozitīvus) sāka iegādāties arī citās Vidzemes baznīcās (piem., Alojā, Dolē, Limbažos, Mālpilī, Raunā un Smiltēnē). Skat. LNA/LVVA, 233-4-1107: 178, 270; 233-4-1106: 280, 1317, 1406; 238-1-16: 136. Par ērģeļu iegādi, kā arī skolmeistaru un vienlaikus ērģelnieku darbību Vidzemē šajā periodā būtu jāveic padziļināts pētījums.

zugehen gestattet, werde solle, bei schwerer verantwortung des Organisten, der von H. Pastore dazu zuhalten") (LNA/LVVA, 238-1-2597: 12). Citāts apliecina ērģelnieka nozīmību šīs baznīcas vidē, lai arī atalgojums un sociālais statuss viņam bija zemāks nekā kantoram citās draudzēs.

Grāfs Karls Gustavs Uksenšerna (*Carl Gustav Oxenstierna*, 1655–1686), Zviedrijas valsts kanclera Aksela Uksenšernas mazdēls un Valmieras pilsētas jaunais īpašnieks, bija ieinteresēts uzlabot Sv. Sīmaņa baznīcas dievkalpojumu kvalitāti. Tāpēc viņš 1674. gada 1. janvārī apstiprināja noteikumus, kur minēts, ka ik svētdienu un svētku reizēs, kā arī vakaros dievkalpojumos jāskan dziesmām ("*Als habe ich auch meiner Stadt Wolmar mehrere Verbesserung verordnen wollen, daß außerhalb der bishero gewöhnlichen Sonn- und Feyertags Predigten, auch an besagten Tagen hieführo alle zeit Vesper predigten, nebenst gebührende Gesänge und Gebete oder auch nach Gelegenheit der Zeit sonsten in der Woche einmal gehalten werden sollen*") (LUAB RRGN, Ms. 1140, 8: 140, 34).

Pirmais zināmais ērģelnieks Valmierā bija Pēters Gīzenbergs (*Peter Güsenberg*). No 1679. gada par viņa pēcteci kļuva Pēters Karls (citur avotos – Karlsons; *Peter Carl/Carlsson*³³), kura uzdevums bija katru svētdienu un arī svētku reizēs ierasties baznīcā, pildīt savus pienākumus un ar ērģeļspēli priedēt baznīcēnus un slavēt Dievu ("*er zu jederzeit in Jahr, wann der Gottesdienst und Fest-, Sonn- und andern heiligen Tagen, so wohl bey der teutschen alß unteutschen Gemein[d]e verrichtet wirdt, sich fleißig einfinden, seinem Amte gemäß bezeigen, und mit spielen auf der Orgell Gott loben und danken soll*") (LNA/LVVA, 238-1-2592: 9).

Kuriozs gadījums Valmieras draudzē notika 1684. gadā – diakons Andreass Rīzners (*Andreas Riesner*³⁴) nosūtīja ģenerālgubernatoram vēstuli, kurā apsūdzēja vairākus Valmieras namniekus dažādos pārkāpumos. Apsūdzēto skaitā bija arī ērģelnieks Pēters Karls un viņa dēls, jo abi baznīcā spēlējuši laicīga rakstura skaņdarbu, kas raisījis jautrību baznīcēnos: Pēters juniors "palīdzējis savam mīļajam tēvam un daudzījis taustiņus", t. i., stipri spēlējis ērģeles ("*[...] das es geschehen und beide Spielleüte das Rounda dazu gespielet, wiefals ein groß Gelächter enstandes [...] zu sein liebe Vatter geholffen und Clavir geschlagen*") (LUAB RRGN, Ms. 1140, 8: 135, 10).

Arī citur Baltijas jūras reģionā ir fiksēti līdzīgi gadījumi, kad ērģelnieks šādā veidā konfliktē ar augstākstāvošām garīgajām amatpersonām. Baznīcas mūziķi ne vienmēr spēlēja to, ko noteica mācītājs vai draudze. Dievnamā ērģelnieks drīkstēja atskaņot tikai garīgas motetes, responsorijus un himnas, bet nekādā gadījumā – laicīga rakstura dziesmas un dejas (Herl 2008: 149). Taču bez ērģelniekiem bija arī citi dievkalpojuma norises "traucētāji", kas uzdrošinājās dievnamā izpildīt nekristīgu mūziku, piemēram, 1680. gadā sprediķa laikā Valmieras baznīcā ienāca piedzērušies kareivji ar alus kausiem rokās, ribinot bungas (RA, Livonica II: 442, vol. 6).

33 Pēters Karls bija ērģelnieks Valmierā (1679–1688) un Rīgas Jēzus baznīcā (1688–1690). Viņa dēls, Pēters Karls juniors, pārņēma tēva amatu un darbojās Valmieras baznīcā no 1688. līdz 1689. gadam, iespējams, arī vēlāk (par dēla turpmākajām gaitām trūkst informācijas).

34 Andreass Rīzners no 1680. līdz aptuveni 1686. gadam bija mācītājs Valmieras draudzē, savukārt 1690.–1698. gadā – Limbažu draudzē.

Pagaidām trūkst ziņu, vai Valmieras ērģelniekus, Pēteru Karlu senioru un junioru, tiešām apcietināja, bet tiesas process notika (ir saglabājušies jautājumi bez atbildēm), kad nopratināja gan abus vainīgos, gan arī šī starpgadījuma lieciniekus (LUAB RRGN, Ms. 1140, 8: 135, 10b). Varbūt abiem noteica kādu sodu, bet jebkurā gadījumā Pēters Karls seniors turpināja darbu Valmieras baznīcā vēl vismaz četrus gadus. Diez vai sods varēja ietvert liegumu palielināt mūziķim algu, tomēr divus gadus pēc skandāla Karls seniors lūdza Virskonsistoriju pārskatīt viņa zemo atlīdzību par jau tā smago darbu (LNA/LVVA, 238-1-2592: 11). Zināms, ka Valmieras vācu draudze bija apmierināta ar ērģelnieka veikumu, jo viņa labā spēle rotājot dievkalpojumus (“[...] *die Kirche, weil durch die Orgel darinnen vorhanden von diesem ein gewießes gewiedent durch dergleiche Music auch der Gottesdienst gezieret und bey manchen die Andacht erwirket wird, hürführo dieses Zieraths nicht entbehren möchte*”) (LNA/LVVA, 238-1-2592: 10).

Tomēr mūziķa lūgums netika ievērots pat tad, kad Pēters Karls seniors, jau būdams Rīgas Jēzus baznīcas ērģelnieks (no 1688), žēlojās Virskonsistorijai, pieminot joprojām nesamaksāto algu par septiņiem nostrādātiem gadiem Valmieras baznīcā un to, ka Karls juniors dzīvojot lielā trūkumā (LNA/LVVA, 238-1-2592: 11, 12, 28; LUAB RRGN, Ms. 1140, 3: 29, 5). Zināms, ka Pēters Karls seniors bija ērģelnieks Rīgā vēl 1690. gadā (Gailīte 2003: 112). Jādomā, ka šī mūziķa personība bija spilgta un harismātiska, tāpēc par viņu daudz un plaši rakstīts pirmavotos. Stāšanās darbā Jēzus baznīcā Rīgā savukārt ir netieša liecība, ka Karla seniora ērģeļspēle patiešām bijusi augstā līmenī.

Kā Valmieras baznīcas mūzikas dzīve attīstījās pēc Karlu darbības perioda? Uz šo jautājumu ir grūti atbildēt. Nav arī tiešu ziņu, ka kāds būtu spēlējis ērģeles dievkalpojumu laikā. Varbūt vācu draudzes skolmeistars Johans Mincels jeb Mencels (*Johann Müntzel*, arī *Mäntzel*³⁵) to darīja, kā tas pienāktos izglītotam pedagogam? Bet iespējams arī, ka ērģeles spēlēja Johans Vellers (*Johann Weller*, 1685–1701 latviešu draudzes skolmeistars un priekšdziedātājs), jo tieši viņam piešķīra ikdienas lietošanā baznīcas ērģelniekam paredzēto zemes gabalu (RA, Livonica II: 442, vol. Wolmar; LNA/LVVA, 238-1-2592: 15).

Protams, šādas sadzīviska rakstura fragmentāras ziņas nesniedz daudz informācijas par ērģeļmūzikas atskaņojumu, tā māksliniecisko līmeni un kontekstu. Tomēr ir skaidrs, ka ērģeļmūzikas skaņas Valmieras baznīcā bagātinājušas dievkalpojuma norisi, ko vēlējušies panākt gan pilsētas īpašnieki, Uksenšernas dzimtas pārstāvji, gan arī mācītāji kopā ar draudzi. Jāatgādina, ka baznīcā ērģeļu pamatfunkcija bija pavadīt draudzes dziedāšanu dievkalpojuma laikā.

Par ērģeļmūzikas kopšanu Cēsīs diemžēl pagaidām ir vēl skopākas ziņas, un to izpētei nepieciešami papildus avoti un laiks. Taču arī ārpus pilsētām bija muižnieki, kas kā draudzes patroni rūpējās par vietējo lauku baznīcu. Piemēram, Rūjienas draudze ar savas patroneses, zviedru grāfienes Annas Krūsas (*Anna Cruus*³⁶) gādību ap 1674. gadu

35 Johans Mincels (miris 1745 Valmierā) bija Valmieras vācu draudzes skolmeistars laikposmā ap 1688.–1699. gadu, vēlāk pasta komisārs.

36 Zviedru grāfiene Anna Krūsa (1654–1692) mantoja Rūjienas muižu no vecākiem.

par aptuveni 100 Alberta dālderiem iegādājās nelielu pārnēsājamu pozitīvu un algoja ērģelnieku (LNA/LVVA, 234-1-9: 32, 73). Iespējams, ka ērģeles skanēja arī Umurgas Sv. Marijas baznīcā jau 16. gadsimta beigās. Par to liecina 1670. gada 14. septembra draudzes vizitācijas protokols, kur atzīmēts jautājums par zemi, ko poļu laikos apdzīvojis ērģelnieks (*“dass auff Wohnen ein Organist bey Pohlen Zeit gewohnet habe”*) (LNA/LVVA, 234-1-7: 129, 304).

Noslēgums

Zviedru mūzikas vēsturnieks Grēgers Andersons (1952–2012) pauda atziņu, ka Baltijas jūras reģiona ziemeļos un austrumos garīgās mūzikas tradīcijas nav bijušas tik spēcīgas kā Rietumeiropā. Mūziķiem tālākajos ziemeļu nostūros bieži nācies pildīt pilsētas muzikantu pienākumus, bet reizē būt arī ērģelniekiem, skolotājiem un vajadzības gadījumā ieņemt vēl citus amatus, pat militārā jomā. Tā tas bijis Zviedrijas lielvalsts pārvaldītājās provincēs, tai skaitā Vidzemē (Andersson 2002: 231). Citi pētnieki, piemēram, zviedru muzikologs Karls Alans Mūbergs (1897–1978) un vācu mūzikas vēsturnieks Klauss Pēters Kohs (dz. 1939), min, ka mazpilsētās kantora amats bijis maznozīmīgs (Moberg 1958: 60) un mūzikas dzīvē valdījis pat pagrimums (*“auf einen niedrigen Stand gesunken”*), kā tas bijis Pomerānijā 17. gadsimtā (Koch 2009: 123).

Protams, nav iespējams nostatīt līdzās Ziemeļvācijas bagātās tradīcijas garīgās mūzikas kopšanā un mazās Vidzemes vienkāršību. Tomēr raksta gaitā minētie pirmavoti no Cēsu, Valmieras un Limbažu baznīcām apliecina tieksmi līdzināties lielpilsētām un centienus uzturēt mūzikas dzīvē augstu līmeni – pat mazajās lauku draudzēs. Uz to norāda baznīcu vizitāciju protokoli, vairākas sūdzības un lūgumraksti, dažādi vietēja mēroga noteikumi u. tml.

Jāpiekrīt Klausam Pēteram Koham – kaut arī lielo mūzikas centru vēsturiskā izpēte un pirmavotu krājumu apzināšana ir šo pilsētu nozīmīgs ieguvums, nevajadzētu novērsties arī no mūzikas norisēm perifērijā, lauku apvidos, mazpilsētās un ciemos (Koch 2005: 30). Gan lielo, gan arī mazo apdzīvoto vietu mūzikas dzīve veido bagātīgu un interesantu kultūrvēsturisko kopainu noteiktā reģionā, un tas būtiski paplašina mūsu priekšstatus par cilvēka darbības jomām, pilsētas, ciema un visa reģiona vēsturi.

MUSICAL PRACTICES OF LUTHERAN CHURCHES IN THE TOWNS OF LIVLAND DURING THE SECOND HALF OF THE 17th CENTURY

Ieva Pauloviča

Summary

Keywords: school, singing, organs, Livland, Cēsis, Limbaži, Valmiera

The musical life of large cities is frequently researched by European music historians. Riga is among these cities. During the 17th century when the Swedish Empire ruled over the Baltic Sea region, Riga was a part of Livland (nowadays the northern part of Latvia, or Vidzeme, and the southern part of Estonia). Outside this city, the musical culture in the towns of Livland was quite different. It is not as well documented as the music life of Riga.

The main purpose of this article is to determine the significance of musical practices in several small towns in Livland and to research their reflection in accessible historical sources. The article gives an interdisciplinary overview of musical culture in the churches of three towns of Livland – Cēsis (historical *Wenden*), Limbaži (*Lemsal*) and Valmiera (*Wolmar*) during the second half of the 17th century. These towns were chosen considering the historical documents that have survived.

The focus is on three characteristic themes – the teaching of singing in the church schools as well practical cantors' and organists' work that was fundamental to musical life in churches not only in Livland but also in other German-speaking countries in Europe.

Most of the surviving historical documents regarding musical practices in the churches of Livland are related to the cantor's work in St. John's Church in the town of Cēsis. These documents contain mostly court materials that reflect the regular strife between the Swedish administration of the town of Cēsis and the local town council and pastor that lasted at least seven years (1669–1675). Questions regarding the cantor's work in the church were only a few of the many causes of this strife. In spite of this, it is possible to reconstruct the musical life in St. John's Church of Cēsis in the 1670s thanks to these court materials.

Up to the middle of the 18th century, the cantor was one of the more respected professions in the German-speaking countries. He was a church music director (*Director cantus*) who composed, led the musical part of church service, conducted the choir, taught practical and theoretical musical knowledge and took part in the development of secular music. The cantor also had to play the organ. He was well educated, and therefore he received a larger salary than an organist or singer. The cantor of Cēsis met these requirements, and it was important both for the pastor of the congregation and the ruler³⁷ of Cēsis town.

---

37 The Count Axel Gustafsson Oxenstierna (1583–1654) was appointed ruler of Valmiera and Cēsis by the King of Sweden Gustav II Adolf.

It is known that the cantor position was also established at St. Simon's Church in Valmiera. Unfortunately, there are too few surviving documents that provide a broader description of this fact. Smaller congregations of Livland engaged a singer or a sacristan whose basic duty was to perform the Lutheran songs or lead the singing of the congregation during the Divine Services.

In the German-speaking countries, the children of the Lutheran city schools studied not only the Bible, Latin and Catechism but also learned the main church songs and sang in the Divine Services every Sunday. The surviving documents of the Law Schools of Cēsis and Limbaži also reflect similar requirements that were based on the general Lutheran agenda.

Thanks to the surviving document of the teaching program of the town school in Limbaži, it is possible to get to know the school's daily life and the place of music in it. The pupils had to start their day with a Morning song, and a church song *Verleihe uns Frieden gnädiglich (Da nobis pacem, Domine)* was sung after the lectures twice a day. Every Sunday the pupils sang in the church conducted by their rector. In the church of Limbaži, the musical life was managed by one person who was both the singer and the rector of the school. It is likely that school life was similarly organized in other towns in Livland, such as Valmiera, Koknese (*Kokenhusen*) and Valka (*Walk*) but there are too few surviving documents that can confirm it.

In the large churches of German-speaking countries, the ensemble of school children practiced both unison singing (usually on regular Sundays) or multi-voiced singing (mostly during the Festive days). It was also practiced at St. John's Church in Cēsis. As for the church in Limbaži, it is possible that unison singing was practiced here due to the smaller ensemble of school children.

The archival documents give insufficient information on the practices of organ music in the churches of Livland. It has been confirmed that positive organs were played in Valmiera and Cēsis. In the towns of northern Germany, musical life was increasingly dominated by organists rather than choral directors or cantors. According to surviving documents, it is possible that the musical life of St. Simon's Church in Valmiera was led by an organist who had the responsibility to play the organ and to accompany the congregation's singing during the Divine Service both on regular Sundays and the Festive days. This requirement was established by the ruler of Valmiera. Unfortunately, there are too few archival sources to determine the organ music repertoire in Valmiera and Cēsis.

The above-mentioned examples of musical practices in the churches of Cēsis, Limbaži and Valmiera also reflect a tendency to strive for a high quality of music and to imitate the large cities of German-speaking countries.

AVOTI

ARHĪVI

LNA/LVVA (Latvijas Nacionālais arhīvs / Latvijas Valsts vēstures arhīvs)

233. fonds – *Vidzemes konsistorija*:

233-1-482: Acta des Consistorii Wenden, 1702–1821

233-4-29: Auszüge aus Livländischen Kirchen Commisions-Protokollen von J. G. D. Schweder, II: M–Z (1685–1692)

233-4-1106: Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli

233-4-1107: Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli

234. fonds – *Vidzemes baznīcu vizitāciju protokoli*:

234-1-7: Vizitāciju protokoli, 1669–1675 (izraksti):

234-1-9: Pērnavas apriņķa draudžu 1674. gada vizitāciju protokoli

234-1-10: Cēsu apriņķa draudžu 1679.–1680. gada vizitāciju protokoli

234-1-35: Vidzemes draudžu vizitācijas protokoli, 1725

235. fonds – *Latvijas evaņģēliski luterisko draudžu baznīcu grāmatas*:

235-3-121: Krimuldas draudzes metriku grāmata, 1668–1725

235-3-122: Krimuldas draudzes metriku grāmata, 1668–1725

235-3-148: Limbažu pilsētas draudzes metriku grāmata, 1690–1701

238. fonds – *Rīgas-Valmieras baznīcu virspriekšnieks*:

238-1-16: Kirchenrechnungen und Schulsachen des Lemburgschen Kirchspiels, 1729–1786

238-1-2592: Wolmar: Varia, 1679–1904

238-1-2597: Akta des Riga-Wolmarschen Oberkirchenvorsteher-Amts, 1667–1918

1392. fonds – *Rīgas Pilsētas kases kolēģijas Ekonomiskā ekspedīcija*:

1392-1-653: Lemsal: Kirchen und Consistorial Sachen

4038. fonds – *Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrība*:

4038-2-70: Wenden

4038-2-115: Process zwischen d. Stadt Wenden u. Pastor David Lotichius. 1663–1688. Konvolut

4038-2-732: Abrechnungen des Sekretärs E. Reger betr. den Druck der lettischen und estnischen Bibel. 17. Jh.

6999. fonds – *Vidzemes, Kurzemes un Igaunijas muižu dokumenti*:

6999-12-18: Cēsu mācītājmuiža: sarakste par baznīcas remontu, mūrnieku darbiem u. c. (1685–1763)

RA (Riksarkivet; Zviedrijas Nacionālais arhīvs)

Livonica II: 432 – *Rättegångsmål, 1670–1671* [bez numerācijas un lappušu norādēm]:

vol. 9. Capitein Otto von Mengden contra H. Assessorem Paul von Helmersen. A[nn]o 1671–1675

Livonica II: 433 – *Rättegångsmål, 1672–1673* [bez numerācijas un lappušu norādēm]:

vol. 1. Tobias Karstens Pastor Wendensis ctra H. Landrichter un Directorem Jacobum Reutz. A[nn]o 1673–1675

vol. 3. Pastor Tobias Karstens ctra Georg Plocium. Anno 1672–1675

vol. 4. Georg Plocius ctra Pastorem Tobias Karstens. A[nn]o 1672–1675

vol. 49. Disceptatio inter Senatam Wendensem et Dn. Jacobum Reutzium Judicem Provincialem et Judiciary Civitatis Wndensis Directorem; De jure vocandi Ministros Eccles: et Schol

Livonica II: 442 – *Visitationsprotokoll och andra handlingar rörande underlydande församlingar* [bez numerācijas un lappušu norādēm]:

vol. 6. Deß Gräffl. Wendenschen Creises, Kirchen Visitationis Protokoll d. Anno 1680

vol. Wolmar 1689

Livonica II: 643 – *Strödda handlingar rörande kyrkan i Livland* [bez numerācijas un lappušu norādēm]:

vol. 2. Die gründerte Consistorial Ordnung, 1636

Livonica II: 713 – *Handlingar rör. gods, byar, landsorter m.m. i Livland. D:o Wa-We* [bez numerācijas un lapušu norādēm]:

vol. Wenden. Godsräkenskapen för 1670–1672

BIBLIOTĒKAS

LUAB RRGN (Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu nodaļa):

Ms. 1140, 2b: 19. sēj., Nr. 1. *Bürger und Einwohner der Stadt Wenden aus alten Documenten und Urkunden*. [Bez vietas, bez gada. Izraksts]

Ms. 1140, 3: 29. sēj., Nr. 29. [Pētera Karla juniora vēstule ģenerālgubernatoram, 16.07.1688., Valmiera]

Ms. 1140, 8: 135. sēj., Nr. 10b. [Liecinieku nopratināšanas jautājumi sakarā ar mācītāja Andreasa Rīznera sūdzību]. 10.09.1684. Wolmar

Ms. 1140, 8: 140. sēj., Nr. 26. [Mācītāja Johana de la Mīles iesniegums valsts pārvaldniekam Vidzemes ekonomikas jomā]. 18.05.1705. Wenden

Ms. 1140, 8: 140. sēj., Nr. 34. [Karla Gustava Uksenšernas raksts sakarā ar Johana Neihausena iecelšanu par mācītāju Valmieras baznīcā; bez adresāta]. 01.01.1674. [Noraksts]

CITAS KRĀTUVES

NKMP PDC (Nacionālā kultūras mantojuma pārvalde, Pieminekļu dokumentācijas centrs)

Lieta Cēsu Sv. Jāņa baznīca: Cēsu pils revīzija 1582. gadā [mašīnraksts]. Rīga, 1961

LITERATŪRA

Adamovičs, Ludvigs (1963). *Vidzemes baznīca un latviešu zemnieks, 1710–1740*. [Mīneapolisā:] Sējējs

Andersson, Greger = Grēgers Andersons [2002]. Pilsētas dienestā: mūzikas kustība Baltijā. In: *Baltija – jauns skatījums*. Red. Tomass DaKosta Kaufmans [u. c.], tulk. Silvija Brice. Rīga: Atēna, 227–239

Dunsdorfs, Edgars (1935). *Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas, 1624–1654*. Rīga: LU Studentu padomes grāmatnīca

Gailīte, Zane (2003). *Par Rīgas mūziku un kumēdiņu spēli*. Rīga: Pētergailis

Gailīte, Zane (2012). *Laika sijātas skaņas. Liepāja*. Rīga: Pils

- Herl, Joseph (2008). *Worship Wars in Early Lutheranism: Choir, Congregation, and Three Centuries of Conflict*. Oxford: Oxford University Press
- Hupel, August Wilhelm (1782). *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehtland*. Bd. 3. Riga: Johann Friedrich Hartknoch
- Isberg, Alvin (1968). *Livlands kyrkostyrelse, 1622–1695. Reformsträvanden, åsiktsbrytningar och kompetenstvister i teori och praxis* (Seria: *Studia historico-ecclesiastica Upsaliensia*, 12). Stockholm: Almqvist & Wiksell
- KO (1686) = *Kyrkio-lag och ordning, som then Stormächtigste Konung och Herre, Herr Carl then Elofte, Sweriges, Göthes och Wändes konung & c. åhr 1686 hafwer låtit författa, och åhr 1687 af trycket utgå och publicera Jemte ther til hörige stadgar*. Stockholm: Tryckt af Johan Georg Eberdt, 1687
- Koch, Klaus-Peter (2005). Bemerkungen zum Ostseeraum als musikalische Euroregion. In: *Musik und Migration in Ostmitteleuropa*. Hrsg. von Heike Müns (Serie: *Schriften des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*, 23). München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 21–31
- Koch, Klaus-Peter (2009). Studentische Lauten- und Claviertabulaturen im Ostseeraum. In: *Universität und Musik im Ostseeraum*. Hrsg. von Ekkehard Ochs, Peter Tenhaef, Walter Werbeck und Lutz Winkler (Serie: *Greifswalder Beiträge zur Musikwissenschaft*, 17). Berlin: Frank & Timme, 117–131
- Krüger, Liselotte (1981). *Die Hamburgische Musikorganisation im 17. Jahrhundert*. 2. Auflage (Serie: *Collection d'études musicologiques = Sammlung musikwissenschaftlicher Abhandlungen*, 12). Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner
- Leaver, Robin A. (2007). *Luther's Liturgical Music: Principles and Implications*. [Grand Rapids. Michigan:] William B. Eerdmans Publishing Company
- Luther, Martin [1524] (1965). Preface to the Wittenberg Hymnal. In: *Luther's Works*. Vol. 53: *Liturgy and Hymns*. Edited by Ulrich S. Leupold. Philadelphia: Fortress Press, 315–316
- Moberg, Carl-Alan (1932). *Kyrkomusikens historia*. Stockholm: Diakonistyr
- Moberg, Carl-Alan (1958). *Drag i Östersjöområdets musikliv på Buxtehudestid*. Stockholm: Marcus
- Montgomery, Ingun (2002). *Sveriges kyrkohistoria, 4: Enhetskyrkans tid*. Stockholm: Verbum
- Pauloviča, Ieva (2007). Dziedātāji, priekšdziedātāji un ķesteri Vidzemes draudzēs. In: *Meklējumi un atradumi*. Sast. Baiba Krogzeme-Mosgorda. Rīga: Zinātne, 9–23
- Pauloviča, Ieva (2016). Zviedrijas baznīcas likums un mūzika Vidzemē 17.–18. gadsimta mijā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, Nr. 1: 51–64

Pauloviča, Ieva (2017). Musikausübung in Kirchen der livländischen Kleinstädte in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts. In: *Baltisch-deutsche Kulturbeziehungen vom 16. bis 19. Jahrhundert. Medien – Institutionen – Akteure*. Hrsg. von Raivis Bičevskis, Jost Eickmeyer, Andris Levans, Anu Schaper, Björn Spiekermann und Inga Walter. Bd. 1: *Zwischen Reformation und Aufklärung*. Heidelberg: Winter Universitätsverlag, 315–344

Plētiens, Edgars (2014). Raunas apdzīvotā vieta Livonijā 13.–16. gs.: vai Rauna bija pilsēta? In: *Sabiedrība un kultūra*, XVI. Sast. Arturs Medveckis. Liepāja: LiePA, 42–51

Plētiens, Edgars (2015). Livonijas mazpilsētas: kas tās bija un kāda bija to ietekme? *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, Nr. 3: 5–44

Recke, Johann Friedrich von, und Karl Eduard Napiersky (Hrsg.) (1832). *Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland*. Bd. 4. Mitau: Johann Friedrich Steffenhagen und Sohn

Snyder, Kerala J. (1987). *Dieterich Buxtehude: Organist in Lübeck*. [Rochester:] University of Rochester Press

Włodarczyk, Edward (2000). Schulleben und Unterricht in Pommern im 17. Jahrhundert am Beispiel der Stadt Gollnow. In: *Kindheit und Jugend in der Neuzeit, 1500–1900*. Hrsg. von Werner Buchholtz. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 147–158